

YANLIŞ SORULAR, YANLIŞ ÖZERKLİK: BİLİM, FON REJİMLERİ VE HAKİKAT KRİZİ WRONG QUESTIONS, FALSE AUTONOMY: SCIENCE, FUNDING REGIMES, AND THE CRISIS OF TRUTH

DOI: 10.69878/deuefad.1831048

Deniz HASANÇEBİ

Araş. Gör. Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi

d.hasancebi@gmail.com

[0000-0002-8541-4063](tel:0000-0002-8541-4063)

ÖZ

Bu makale, bilimin iktisat ve iktidar tarafından “ne ölçüde” etkilendiğini soran hâkim literatürü tersyüz etmektedir. Metnin temel tezi, “bilim ne kadar etkileniyor, çekirdeğe müdahale var mı?” türü soruların baştan yanlış olduğu ve bilimin hâlâ kısmen özerk bir hakikat alanı olduğu varsayımını ideolojik olarak yeniden ürettiğidir. Çalışma önce, bilimin görece özerkliği, bükülmüş kamusal etki, eş-üretim, güçlü toplumsal belirleme ve neoliberal tekno-bilimsel kapitalizm şeklinde sınıflandırılan beş pozisyonu kuramsal olarak yeniden inşa etmekte; ardından bu pozisyonların, çağdaş fonlama rejimleri, “öncelikli alanlar”, mega-projeler, akademik kapitalizm ve post-truth hakikat rejimi karşısında neden yetersiz kaldığını göstermektedir. Özellikle psödo-bilim sınırındaki milyar dolarlık projelerin stratejik fon akışları, iktisat disiplininde ortodoksi-heretik ayrımı yoluyla kurumsal dışlama mekanizmaları ve popüler olanın hakikatin yerini aldığı post-truth bağlamı, bilimin iktisat-iktidar hapisanesine içkinleştiğini somutlaştıran örnekler olarak tartışılmaktadır. Son bölümde makale, bilimin artık “dışarıdan etkilenmiş” bir alan değil, bizzat iktisadi ve iktidari paradigmların içsel bir fonksiyonu olduğunu savunmakta; bu nedenle bilimsel özerklik ve tarafsızlık söylemlerinin meşruiyet üretici ideolojik aygıtlar olarak işlediğini öne sürmektedir. Çıkış imkânı, yeni sosyolojik kavramlar üretmekte değil, bilimi güçlü bir hakikat, ontoloji ve metafizik zeminde yeniden düşünmekte görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Bilim-iktidar-iktisat ilişkisi, bilimsel özerklik miti, tekno-bilimsel kapitalizm, metafiziksel temel, hakikat rejimi-post-truth*

ABSTRACT

This article overturns the dominant literature that asks to what extent science is “influenced” by economic and political power. Its central claim is that questions such as “How much is science affected?” or “Is there interference in theory-experiment-falsification?” are fundamentally misdirected, because they ideologically reproduce the assumption that there still exists a partly autonomous, truth-bearing scientific core. The paper first reconstructs five positions—scientific autonomy, distorted public circulation, co-production, strong social determination, and neoliberal technoscientific capitalism—and then argues that all of them are inadequate in the face of contemporary funding regimes, “priority areas,” mega-projects, academic capitalism, and the post-truth condition. Billion-dollar physics projects at the edge of pseudo-science, strategically channelled funding, the orthodox-heretic divide in economics as a mechanism of institutional exclusion, and the replacement of truth by popularity in post-truth societies are discussed as concrete manifestations of science’s full internalization within the prison of economy and power. In its concluding part, the article argues that science today is no longer an externally “affected” domain, but an internal function of economic and political paradigms; accordingly, discourses of scientific autonomy and neutrality operate as ideological devices for legitimacy production. The only possible escape route is not the invention of ever more complex sociological vocabularies, but a renewed effort to think science on the basis of a strong horizon of truth, ontology, and metaphysics.

Keywords: *Science-power-economy relation, myth of scientific autonomy, technoscientific capitalism, metaphysical foundation, post-truth and truth regime.*

Gönderildiği Tarih:26.11.2025

Kabul Edildiği Tarih:24.04.2026

Date Submitted:26.11.2025

Date Accepted:24.04.2026

GİRİŞ

Bilim ile iktisat/iktidar arasındaki ilişkinin niteliği, yirminci yüzyıl ortalarından bu yana bilim sosyolojisi ve bilim felsefesi literatüründe yoğun biçimde tartışılmaktadır. Klasik modernite tasarımı bilim, kendi iç metodolojik normları ve bilişsel rasyonelliği sayesinde toplumsal, siyasal ve iktisadi baskılardan görece özerk bir alan olarak düşünülmektedir. Merton'un "bilimsel ethos"u evrenselcilik, komünalcilik, çıkarırsızlık ve örgütlü kuşkuculuk başlıkları altında kavramsallaştırması, bu özerklik idealini kurumsal düzeyde normatif hale getiren temel metinlerden biri olarak kabul edilmektedir (Merton, 1973, pp. 268–270). Bu çerçevede bilimsel topluluk, içsel normlar ve akılcı eleştiri mekanizmaları sayesinde dışsal iktisadi ve siyasal baskıları filtreleyen, hata yapsa bile uzun vadede kendini düzelten bir düzenek olarak tasvir edilmektedir.

Bununla birlikte özellikle çevre, sağlık ve iklim alanlarındaki tartışmalar, bilimsel bilginin yalnızca "dışarıdan" baskı gören özerk bir çekirdek olarak değil, baştan itibaren iktisadi ve siyasal çıkar mücadeleleriyle iç içe geçmiş bir pratik olarak yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Oreskes ve Conway'ın tütün endüstrisinden asit yağmurları, ozon deliği ve iklim değişikliğine uzanan süreçte, küçük bir bilim insanı grubunun belirsizlik söylemini kullanarak düzenleyici müdahaleleri sistematik biçimde geciktirdiğini göstermeleri, bilimsel uzlaşıların şirket çıkarları ve ideolojik ağlar tarafından nasıl hedef alınabildiğini ortaya koymaktadır (Wynne, 2010, p. 441; Oreskes & Conway, 2010, pp. 1–4). Bu tartışmalar, bilimin kamusal alanda nasıl temsil edildiğine odaklanmakta, ancak çoğu zaman bilimsel üretimin kurumsal ve maddi altyapısının bizzat iktisadi/iktidar ilişkilerince şekillendirildiği daha radikal tezlere tam olarak geçmemektedir.

Bilim ve teknoloji çalışmaları (STS) literatüründe geliştirilen "eş-üretim" (co-production) yaklaşımı, doğa bilgisi ile toplumsal-siyasal düzenin birlikte kurulduğunu savunarak bu ikiliyi daha da problematize etmektedir. Jasanoff, doğa ve toplumun ayrı ve ardışık alanlar olarak değil, "doğal ve toplumsal düzenlerin birlikte üretilmesi" üzerinden kavranması gerektiğini belirterek, bilimin toplumsal düzenle eşzamanlı kurucu rolüne dikkat çekmektedir (Jasanoff, 2004, pp. 2–3). Bu yaklaşımda bilim ile siyaset arasındaki ilişki ne tam özerklik ne de kaba bir "ekonomik determinizm" olarak düşünülmekte; yerine, karşılıklı ve iç içe bir üretim mantığı önerilmektedir. Ancak bu söylem, kimi eleştirmenler açısından, günümüz kapitalist düzeninde sermaye ve iktidar lehine oluşan güç asimetrisini kısmen yumuşatan, normatif açıdan "daha nötr" bir dil üretmektedir.

Bilimsel bilginin toplumsal belirlenimini en sert şekilde formüle eden yaklaşımlardan biri, Bloor'un güçlü programıdır. Bloor, bilgi sosyolojisi için nedensellik, tarafsızlık, simetri ve yansıtıcılık ilkelerinden oluşan dört ilke önermekte ve doğru/yanlış tüm inançların –bilimsel olanlar dâhil– toplumsal nedenlerle açıklanması gerektiğini savunmaktadır (Bloor, 1991, pp. 7–8). Bu çerçevede bilimsel içerik, epistemik ayrıcalığı olan özerk bir alan olarak değil, diğer inanç biçimleriyle aynı türden toplumsal nedenselliklere tabi bir bilgi türü olarak kavramsallaştırılmaktadır. Yine de güçlü program geleneğinde dahi, iktisadi ilişkiler çoğu zaman belirlenimin "bir boyutu" olarak anılmakta; kapitalist ekonominin ve neoliberal devlet biçimlerinin bilimsel üretim üzerindeki tarihsel özgülüğü sınırlı ölçüde tartışılmaktadır.

1980'ler sonrasında yoğunlaşan neoliberal dönüşümle birlikte, bilimin özellikle üniversite ve araştırma kurumları üzerinden piyasaya gömülmesi üzerine gelişen literatür, iktisat ve iktidar belirlenimini daha açık biçimde teşhis etmektedir. Slaughter ve Rhoades, yükseköğretim kurumlarının bilgi üretimini kamusal bir iyi yerine giderek özelleştirilebilir bir mal olarak kurgulayan "akademik kapitalizm" rejimi altında yeniden yapılanmakta olduğunu göstermektedir (Slaughter & Rhoades, 2004, pp. 40–42). Mirowski, ABD'de II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren bilimin "piyasa onaylı bir bilgi rejimi"ne dönüştüğünü ve neoliberal ideolojinin bilimsel araştırmayı "para kazanmanın bir yolu"na indirgediğini vurgulamaktadır (Mirowski, 2011, p. 2). Birch ise, güncel teknobilimsel kapitalizmi, bilgi ve verinin varlıklaştırılması (assetization) ve fikrî mülkiyet rejimleri üzerinden rant çekmeye dayalı bir "rentiership" düzeni olarak kavramsallaştırmakta; bu düzen altında bilimsel araştırma gündemlerinin

giderek kira gelirleri üretme kapasitesi üzerinden şekillendirildiğini ileri sürmektedir (Birch, 2020, pp. 190–193).

Bu makale, söz konusu yaklaşımların sunduğu çerçeveleri önemli bulmakla birlikte, 2025 ve sonrasında bilim–iktisat–iktidar ilişkilerinin artık “etkilenme”, “eş-üretim” ya da “güçlü belirlenim” gibi kategorilerle açıklanmasının yetersiz kaldığını savunmaktadır. Öne sürülecek tez, bilimin güncel iktisadi ve iktidari düzenin yalnızca bir nesnesi ya da eşit ortak üreticisi değil, bizzat bu düzenin içkin bir fonksiyonu ve tam belirlenimi altında işleyen bir pratik haline gelmiş bulunduğudır. Bu çerçevede makalede, literatürde ayırt edilebilen beş temel pozisyon, “bilimin esasen bilim içi normlar ve deney-gözlem-teori etkileşimiyle belirlendiği” zayıf toplumsal belirlenim tezinden başlayarak, “bilimin baskın biçimde sermaye fraksiyonları, büyük fonlar ve neoliberal kurumsal yapılara tâbi olduğu” güçlü belirlenim tezine kadar sistematik biçimde tartışılacaktır. Son bölümde ise, bu beş yaklaşım hem kuramsal varsayımları hem de güncel kurumsal dönüşümleri açıklama güçleri bakımından sert biçimde eleştirilerek, bilimin 2025 sonrası konumunun artık yalnızca “belirlenmekte” değil, iktisat ve iktidarın iç mantığına eklenerek ondan ayrı düşünülemez bir pratik haline gelmiş olduğu savunulacaktır; üstelik, yazılan bu makalenin dahi söz konusu belirlenimden bütünüyle azade olmadığı özellikle vurgulanacaktır.

1. Bilimin Görece Özerkliği Görüşü: Deney–Gözlem–Teori Merkezli İçselcilik

İlk pozisyon, bilimin belirleniminde iktisadi ve iktidari koşulların rolünü bütünüyle reddetmemekle birlikte, bu etkilerin tali ve ikincil düzeyde kaldığını savunmaktadır. Buna göre bilimin gelişimi esas olarak bilim içi etmenler tarafından—deneysel doğrulama ve yanlışlama süreçleri, kuramsal tutarlılık, yöntemsel rasyonalite ve mesleki normlar tarafından—şekillendirilmektedir. Bilim, bu çerçevede, kendi iç mantığı ve normatif yapısı sayesinde görece bir özerklik içinde işlemekte; ekonomik ve politik güçler ise ancak bu yapının etrafında sınır koşulları oluşturmaktadır. Bu içselci çerçevenin klasik formülasyonları, Robert K. Merton’un bilimsel kurumun normatif yapısı analizinde ve Karl Popper’in yanlışlanabilirlik ilkesine dayalı bilim felsefesinde bulunabilmektedir.

Merton, “bilimsel kurumun normatif yapısı”nı ele aldığı çalışmasında bilimsel etkinliğin dört temel norm etrafında örgütlendiğini ileri sürmektedir: ortakçılık (communism), evrenselcilik (universalism), yansızlık/çıkarcı gütmeme (disinterestedness) ve örgütlü kuşkuculuk (organized skepticism). Bu normlar, bilimin hem kurumsal işleyişini hem de bilim insanının habitus’unu belirleyen ideal tipler olarak tasvir edilmektedir (Merton, 1973, ss. 267–273). Ortakçılık ilkesi, bilimsel bilginin mülkiyet konusu yapılmaktan ziyade kamusal bir miras olarak dolaşıma sokulması gerektiğini; evrenselcilik ilkesi, bilimsel iddiaların coğrafî, etnik ya da sınıfsal aidiyete bakılmaksızın yalnızca içerdiği kanıt ve argümanlar temelinde değerlendirilmesi gerektiğini; yansızlık ilkesi, bilim insanının kişisel çıkarlarını epistemik doğruluk idealine tâbi kılması gerektiğini; örgütlü kuşkuculuk ise her iddianın sistematik, kurumsallaşmış bir eleştirel incelemeden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Merton, 1973, ss. 270–276). Bu tablo, bilimi esasen içsel normlara göre işleyen, kendi iç rasyonalite ve etik kodları tarafından yönlendirilen bir alan olarak konumlandırmaktadır.

Popper’in yanlışlanabilirlik merkezli bilim anlayışı da benzer biçimde bilimin özerkliğini ve içsel ölçütlerle işlediğini varsaymaktadır. Popper, bilim ile sözde-bilim arasındaki ayrımı, bir teorinin “mantıksal olarak yanlışlanabilir önermeler üretme” kapasitesi üzerinden kurmakta; bir teorinin bilimsel sayılabilmesi için, belirli bir gözlem veya deneysel sonuç tarafından çürütülebilecek riskli öngörülerde bulunması gerektiğini ileri sürülmektedir (Popper, 2002, ss. 18–20). Bu çerçevede, Einstein’ın genel görelilik kuramı gibi teoriler, Eddington’ın 1919 tutulma gözlemleriyle sınanan belirli ve riskli öngörülerde bulunmaları nedeniyle paradigmatik bilim örneği olarak sunulmakta; buna karşılık Freudcu psikanaliz veya belirli tür Marxçı tarih teorileri, her olası sonucu kendi lehine yorumlamaya elverişli kapalı sistemler olarak, bilimsel statüden dışlanmaktadır (Popper, 2002, ss. 33–36; Godfrey-Smith, 2003, ss. 57–60). Böylece bilimin ayırt edici özelliği, belirli iktisadi ya da politik amaçlara hizmet

etmesinden değil, kendini eleştiriye ve çürütülmeye sistematik biçimde açan içsel yöntembiliminden kaynaklanmaktadır.

Bu pozisyon, bilimin içsel normlarının ve yöntemsel yapısının, ekonomiden ve iktidar ilişkilerinden görece bağımsız bir “eleştirel kamusal alan” oluşturduğunu varsaymaktadır. Merton’un, bilimin tarihsel olarak siyasal otoritelerle çeşitli gerilimler yaşadığını ama uzun vadede bu gerilimlerin, bilimsel özerkliğin lehine çözüldüğünü vurgulaması, bu varsayımı destekleyen tipik bir okumayı temsil etmektedir (Merton, 1973, ss. 273–278). Benzer şekilde Godfrey-Smith, modern bilimin uzun süre “ilerlemeci” ve “iktidar karşısında görece bağımsız” bir kurum olarak tasvir edildiğini, özellikle de fizik ve moleküler biyoloji gibi disiplinlerin, metodolojik sıkılıkları ve deneysel başarısı nedeniyle toplumsal alanda ayrıcalıklı bir otorite konumuna yerleştirildiğini aktarmaktadır (Godfrey-Smith, 2003, ss. 15–19). Bu anlatıda, politik ve ekonomik müdahaleler daha çok patolojik sapmalar—örneğin Lysenko vakası gibi—olarak değerlendirilmektedir; bu tür örnekler, normatif bilim idealine dışsal baskıların geçici ve “düzeltilebilir” bozulmaları olarak okunmaktadır.

İçselci pozisyon, iktisadi ve iktidari koşulların bilime etkisini bütünüyle inkâr etmemekte; fakat bu etkilerin epistemik çekirdeğe nüfuz etmediğini, daha çok araştırma gündeminin hızını, laboratuvar altyapısını veya araştırmacıların kariyer motivasyonlarını etkileyen dışsal faktörler olarak çalıştığını savunmaktadır. Bu çerçevede bilimsel topluluk, içsel normlar ve akıl yürütme biçimleri sayesinde dış etkileri filtre eden, onları yalnızca teknik imkânlar ve kurumsal kaynaklar düzeyinde belirleyici olan “çevresel” etmenlere indirgemektedir (Godfrey-Smith, 2003, ss. 163–170). Dolayısıyla, bu ilk pozisyona göre bilimin belirleniminde asıl belirleyici olan, deney–gözlem–teori üçgeni ile bunu taşıyan kurumsal normlardır; iktisat ve iktidar ise bu normların işleyiş hızını ve ölçeğini etkileyen ama bilimin epistemik içeriğini yalnızca sınırlı biçimde saptırabilen dışsal faktörler olarak konumlandırılmaktadır.

2. Görece Özerk Çekirdek ve Bükülmüş Kamusal Etki Görüşü

İkinci pozisyona göre bilimsel bilginin epistemik çekirdeği, hâlâ büyük ölçüde deney–gözlem–teori ilişkisinin iç mantığıyla şekillenmektedir. Ancak bu çekirdeğin kamusal alana nasıl tercüme edildiği, hangi bilgiler üzerinde uzlaşıldığı, hangilerinin görmezden geldiği ve hangi belirsizliklerin siyaseten “büyütüldüğü” iktisadi ve iktidari aktörler tarafından yoğun biçimde belirlenmektedir. Bu yaklaşımda, büyük şirketlerin, neoliberal düşünce kuruluşlarının ve siyasal karar vericilerin bilimin içeriğini bütünüyle üretmekten ziyade, mevcut bilimsel bulgular etrafında kuşku, belirsizlik ve cehalet ekonomileri kurduğu ileri sürülmektedir.

Naomi Oreskes ve Erik Conway’ın *Merchants of Doubt* çalışmasına dair değerlendirmelerde, küçük bir grup muhafazakâr bilim insanının ve politika danışmanının, tütün dumanının sağlık etkilerinden asit yağmurlarına, ozon deliğinden iklim değişikliğine kadar çeşitli başlıklarda, bilimsel uzlaşma yerleşmiş olmasına rağmen, kamuoyunda “tartışma varmış” izlenimi yaratmak için organize kampanyalar yürüttüğü vurgulanmaktadır (Oreskes & Conway, 2010, akt. Anker, 2011, ss. 589–590). Bu hikâyeye, bilimin laboratuvar içi sonuçlarının tamamen çarpıtıldığı bir “sahte bilim” üretiminden ziyade, bilimsel belirsizliklerin siyaseten seçilerek büyütülmesi ve bu sayede düzenleyici müdahalelerin ertelenmesi şeklinde anlatılmaktadır.

Bu literatürün sembolik ifadesi, Brown & Williamson şirketine ait ünlü dahili notta geçen “Doubt is our product” (“Kuşku bizim ürünümüzdür”) cümlesi olmuştur. Bu notta, kamuoyunun zihninde oluşmuş “olgusal gerçeklik gövdesi”ne karşı rekabet etmenin ve düzenleyici müdahaleleri geciktirmenin en iyi yolunun kuşku üretmek olduğu, şirket yöneticileri tarafından açıkça dile getirilmiştir (Michaels, 2005, ss. 96–97; akt. “Tobacco: ‘Doubt Is Their Product’”). David Michaels, bu ifadeyi çıkış noktası olarak, endüstrilerin işçi sağlığı ve çevre sağlığı alanlarında benzer kuşku stratejilerini nasıl seri bir biçimde uyguladığını göstermiştir (Michaels, 2005, ss. 96–101).

Robert Proctor’un geliştirdiği “agnostoloji” kavramı, bu pozisyonun kavramsal zeminini güçlendiren önemli bir katkı olarak görülmüştür. Proctor, agnotolojiyi yalnızca “bilginin yokluğu” değil, bizzat iktidar ilişkileri tarafından üretilen cehalet biçimleri olarak tanımlamıştır. Cehaletin kimi

durumlarda kasıtlı olarak üretilmiş, kurumsallaşmış ve sürdürülen bir fenomen olduğunu savunmuştur (Proctor, 2008, ss. 9–12). Tütün endüstrisinin iç yazışmaları, şirketlerin sigaranın kanserle ilişkisini çok erken dönemde bildiğini, fakat buna rağmen bilimsel literatürde ve medyada “kanıtlar kesin değildir”, “riskler abartılmaktadır” söylemlerini fonladıklarını göstermiştir. Proctor, bu süreci “tütün endüstrisi agnotolojisi” olarak nitelendirmiştir (Proctor, 2008, ss. 10–11).

Bu çerçevede iktisadi ve iktidari belirlenim, doğrudan laboratuvarında hangi deneyin nasıl yapılacağını baştan sona dikte eden kaba bir müdahaleden çok, mevcut bulguların seçici görünür kılınması, olumsuz sonuçların “dosyada bekletilmesi” ve seçili uzmanların “tarafsız bilim insanı” imajıyla medyada dolaşıma sokulması biçiminde işlemektedir. Thomas McGarity ve Wendy Wagner’in *Bending Science* üzerine yapılan incelemelerde de, ilaç, kimya ve asbest gibi sektörlerde şirketlerin, kendi çıkarlarına uymayan araştırma sonuçlarını bastırmak veya gölgelemek için “ürün savunma” firmaları, sözde bağımsız araştırma enstitüleri ve paravan uzman panelleri kullandıkları ortaya konmuştur (Rosner, 2009, s.4). Bu eleştirilerde, bilimsel verinin bizzat laboratuvarında “icat edilmesi”nden çok, meşru araştırmaların itibarsızlaştırılması, olumsuz sonuçların yayımlanmasının engellenmesi ve düzenleyici ajanslara “bilimsel belirsizlik” izlenimi verilmesi üzerinde durulmuştur.

Rosner, McGarity ve Wagner’in çizdiği tabloyu özetlerken, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde büyük endüstrilerin mahkeme süreçlerinde ve düzenleyici kurumlar nezdinde sistematik biçimde “bilim bükme” pratikleri yürüttüğünü göstermiştir. Bu pratikler arasında şirket destekli “uzman panelleri”, “junk science” suçlamaları ve muhalif bilim insanlarına yönelik hukuki tacizlerin bulunduğunu vurgulamıştır (Rosner, 2009, ss. 4–5). Benzer biçimde, Markowitz ve Rosner’in *Deceit and Denial* çalışmasına dair değerlendirmelerde, kurşun ve vinil klorür endüstrilerinin, işçilerin ve çocukların maruz kaldığı toksik riskler konusunda iç belgelerde yüksek düzeyde farkındalık sahibi oldukları, buna rağmen kamuoyuna “risk henüz kanıtlanmamıştır” mesajını yaymak için yoğun bir lobi ve propaganda faaliyeti yürüttükleri gösterilmiştir (Markowitz & Rosner, 2002, akt. Markowitz, 2009, ss. 440–441).

Bu ikinci pozisyona göre bilim, laboratuvar içinde hâlâ görece özerk, yöntemsel ve kanıta dayalı bir etkinlik olarak sürdürülmüş; örneğin iklim bilimi, tütün epidemiyolojisi veya toksikoloji alanlarında bilimsel topluluk içinde güçlü bir uzlaşma zamanla oluşmuştur. Ancak iktisadi ve siyasal aktörler, bu uzlaşmanın kamusal alandaki anlamını ve hızını belirlemiştir. Bazen de uzlaşımın politika üretimine dönüşmesini onyıllar boyunca geciktirebilmiştir. Oreskes ve Conway’in çalışmasının yorumlarında da vurgulandığı üzere, “şüphe tacirleri”nin stratejisi, bilim insanlarının kendi aralarında nispeten netleştirdiği meseleleri kamuoyunda “henüz karara bağlanmamış, tartışmalı konular” gibi sunmak olmuştur (Oreskes & Conway, 2010, akt. Anker, 2011, ss. 589–590).

Dolayısıyla bu bakış açısından, bilim iktisat ve iktidar tarafından tamamen belirlenmemiştir: Deneysel ve kuramsal çekirdek belli ölçüde kendi iç dinamikleriyle işlemeye devam etmiştir. Fakat bilimin toplumsal sonuçları –örneğin sigara yasakları, toksik maddelerin regülasyonu, iklim politikaları– neredeyse bütünüyle, endüstriyel çıkarların ve siyasal hesapların yön verdiği cehalet ve kuşku yönetimi pratikleri tarafından şekillendirilmiştir. İktisadi ve iktidari belirlenim, böylece bilimin “doğruluk değeri”nden çok, bu doğruların ne kadar görülebildiği ve ne hızla eyleme dönüştüğü üzerinde yoğunlaşmış biçimde kavramsallaştırılmıştır.

3. Eşit Üretim Görüşü: Bilim ve Toplumsal Düzenin Birlikte Kurulması

Üçüncü pozisyon, bilim ile iktisat/iktidar ilişkisini ne “dışsal bozucu etki” ne de tek yönlü bir ekonomik determinizm olarak kavramaktadır. Bunun yerine bilimsel bilgi ile toplumsal-siyasal düzenin eşzamanlı ve karşılıklı biçimde üretildiği savunulmaktadır. Bu yaklaşımda bilimsel bilgi, bir yandan toplumsal kimliklerin, kurumların ve iktidar biçimlerinin içine gömülü bulunmakta diğer yandan bu kimlik, kurum ve iktidar düzenlerini kurmakta, meşrulaştırmakta ve sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla bilim ile iktidar “iki ayrı alan” olarak değil, birbirini eşit ağırlıkla şekillendiren iç içe ağlar olarak

düşünülmektedir. Bu görüş, özellikle Sheila Jasanoff'un “eş-üretim dili” (idiom of co-production) etrafında sistemleştirilmektedir.

Jasanoff, *States of Knowledge* kitabının giriş bölümünde “eş-üretim” kavramını, doğal ve toplumsal düzenler hakkında sahip olunan bilginin, bu düzenlerin kendileriyle birlikte üretildiği iddiası etrafında tanımlamaktadır (Jasanoff, 2004a, ss. 2–3). Jasanoff'a göre bilimsel bilgi, ne dışarıda zaten var olan bir “doğa”yı, toplumsal bağlamdan bağımsız bir gözlemci tarafından pasif biçimde yansıtmakta ne de yalnızca siyasal retorik bir eklentisi olarak işlev görmektedir. Bunun yerine, doğa tasavvurları ile egemenlik, vatandaşlık, uzmanlık ve sorumluluk gibi normatif-siyasal kavramlar birlikte kurulmaktadır (Jasanoff, 2004a, ss. 4–6). Bu nedenle, modern toplumlarda bilimsel kurumların, mahkemeler, parlamentolar, düzenleyici ajanslar ve uluslararası örgütlerle birlikte bir “yetki rejimi” (regime of authority) oluşturduğu ileri sürülmektedir.

“Ordering Knowledge, Ordering Society” başlıklı ikinci bölümde Jasanoff, bilgi düzenleri ile siyasal düzenlerin nasıl birlikte kurulduğunu kurumsal örnekler üzerinden ayrıntılandırmaktadır. Burada temel sav, “nesnellik” ve “kanıt” gibi epistemik kategorilerin, belirli siyasal sistemlerde belirli kurumsal biçimlere gömülme olduğu, bu gömülmenin de devletin bilim sponsorluğu ve düzenleyici kapasitesi açısından doğrudan sonuçlar doğurduğu şeklinde formüle edilmektedir (Jasanoff, 2004b, ss. 13–16). Jasanoff, farklı ulusal bağlamlarda “objektif bilgi”nin hangi kurumlar aracılığıyla üretildiğinin ve hangi prosedürel güvencelere bağlandığının değişmekte olduğunu göstermektedir. Örneğin ABD’de mahkemelerin ve hukuk süreçlerinin, Avrupa’da ise uzman komisyonlarının ve bürokratik uzmanlık ağlarının öne çıktığını tartışmaktadır (Jasanoff, 2004b, ss. 20–23). Böylece bilimsel uzmanlık ile siyasal otorite arasında, kurumlara gömülü bir eş-üretim ilişkisi olduğu savunulmaktadır.

Kitaptaki vaka çalışmalarında bu eş-üretim, somut alanlarda detaylandırılmaktadır. Clark A. Miller, “Climate Science and the Making of a Global Political Order” başlıklı bölümde, küresel iklim modellerinin ve Hükümetlerarası İklim Paneli’nin (IPCC) yalnızca “iklim hakkında bilgi üretmediğini”, aynı zamanda ulus-devletler üstü yeni bir politik düzenin epistemik altyapısını kurmakta olduğunu savunmaktadır (Miller, 2004, ss. 46–48). Küresel ölçekte çalışan iklim modelleri, atmosferi ulusal sınırların ötesinde işleyen tekil bir sistem olarak temsil etmektedir. Bu temsil, sera gazı envanterleri, ulusal katkı beyanları ve küresel emisyon bütçeleri gibi araçlarla birlikte, “küresel iklim yönetişimi” adı verilen yeni bir siyasal mimarinin hem gerekçesini hem de teknik altyapısını oluşturmaktadır (Miller, 2004, ss. 52–56). Böylece bilimsel bilgi ile küresel siyasal düzenin birlikte üretildiği bir konfigürasyondan söz edilmektedir.

Charis Thompson, “Co-producing CITES and the African Elephant” çalışmasında, uluslararası tür koruma rejiminin, özellikle Afrika fili üzerinden, bilimsel sınıflandırmalar ile siyasal ve etik kategorilerin eşzamanlı inşası olarak nasıl işlediğini incelemektedir (Thompson, 2004, ss. 46–50). CITES listelerinde türlerin belirli kategorilere (örneğin Ek I, Ek II) yerleştirilmesi, yalnızca biyolojik verilerin tarafsız bir yansıması olarak değil, yaban hayatı, ekonomik kalkınma, yerel topluluk hakları ve ulusal egemenlik gibi kavramların birlikte pazarlık edildiği bir süreç olarak betimlenmektedir. Bu pazarlıkta bilimsel veriler, hangi av kotalarının kabul edilebilir olduğu, hangi toplulukların “koruma yükü” üstleneceği ve hangi ülkelerin turizm gelirleri üzerinden avantaj sağlayacağı gibi siyasal-ekonomik sorularla iç içe geçmiştir. Dolayısıyla “bilim” ile “siyaset” ayrımı analitik açıdan belirsiz ve iç içe geçmiş hale gelmektedir (Thompson, 2004, ss. 52–55).

Claire Waterton ve Brian Wynne, “Knowledge and Political Order in the European Environment Agency” bölümünde, Avrupa Çevre Ajansı’nın (EEA) bilgi üretim süreçlerinin, Avrupa Birliği’nin siyasal bütünleşme projesiyle nasıl eş-üretimde olduğunu göstermektedir (Waterton & Wynne, 2004, ss. 87–90). EEA’nın çevresel göstergeleri tanımlama, “iyi çevresel durum”u ölçme ve raporlama biçimlerinin, sadece çevre durumunu temsil etmekle kalmayıp, “Avrupa ölçeğinde yönetilebilir bir çevre”nin ve “entegrasyoncu bir Avrupa kimliği”nin inşasına katkıda bulunduğu savunulmaktadır (Waterton & Wynne, 2004, ss. 95–99). Burada da bilimsel sınıflandırmalar, gösterge setleri ve raporlama formatları ile siyasal-kurumsal ölçekler (ulusal/Avrupa düzeyi) birlikte şekillenmektedir.

Bu eş-üretim yaklaşımı, Latour ve Callon gibi aktör-ağ kuramı temsilcilerinin simetri vurgusuyla da uyumlu bir sosyolojik çerçeveye dayandırılmaktadır. Latour, *Science in Action*'da bilim ile toplumun ayrı iki alan olarak değil, “dolaşıma giren ve stabilize edilen aktör-ağlar” üzerinden birlikte incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bilimsel “gerçek”lerin, laboratuvar içi deneyler kadar, finansman, cihazlar, standartlar ve müttefiklik ilişkileri tarafından da kurulduğunu ileri sürmektedir (Latour, 1987, ss. 258–259). *We Have Never Been Modern*'da ise “Doğa” ve “Toplum” diye iki ayrı ontolojik alan varsaymanın modern eleştirinin temel yanlışı olduğu iddia edilmektedir. Modernliğin asıl özelliğinin bu iki alan arasında sürekli “melezler” üretmek olduğu, bilimin de bu melezlerin başlıca üretim zemini olduğu savunulmaktadır (Latour, 1993, ss. 6–9).

Michel Callon'un “Some Elements of a Sociology of Translation” makalesi de benzer bir simetri ilkesine dayanmaktadır. Callon, St. Brieuc Körfezi'nde deniz tarağı hayvanları ile balıkçıların ilişkisinde, bilimsel kavramların, balıkçılık kooperatiflerinin, ekonomik çıkarların ve ekolojik süreçlerin tek bir çeviri ağı içinde birlikte analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Callon, 1986, ss. 196–200). Bu çalışmada insan ve insan-dışı aktörlerin, bilimsel ve politik söylemlerin ve teknik düzeneklerin aynı analitik düzlemde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Callon, 1986, ss. 200–203; akt. Callon, 1986/2013). Böylece bilimsel bilgi ile iktidar ilişkileri, birinin diğerini belirlediği hiyerarşik bir yapı değil, tek bir ağ içinde birlikte üretilen süreçler olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Son olarak, eş-üretim dilinin kendisi de daha yakın tarihli yorumlarda sistematik bir kavram olarak ele alınmaktadır. Örneğin Bandola-Gill ve arkadaşları, “co-production” teriminin siyaset-bilim ilişkisi, bilgi demokrasisi, transdisipliner araştırma ve kamu hizmeti üretimi gibi bağlamlarda en az beş farklı anlamda kullanılmakta olduğunu tespit etmekte ve kavramın bilim-siyaset ilişkisinde simetrik bir ortaklık ima ettiğini belirtmektedir (Bandola-Gill et al., 2023, ss. 276–279). Bu tespit, Jasanoff'un daha normatif olarak kurduğu eş-üretim dilinin, literatürde giderek daha yaygın ama aynı zamanda daha geniş ve belirsiz biçimde kullanılmakta olduğunu göstermektedir.

Bu üçüncü pozisyonun genel çerçevesi, böylece şu şekilde özetlenebilmektedir: Bilim, iktisat ve iktidar ilişkilerinin “dışında” duran özerk bir alan olarak değil, toplumsal düzen ile birlikte ve eşit ağırlıkta üretilen bir pratik olarak görülmektedir. Ne Mertoncu içselcilikte olduğu gibi bilime öncelik verilmekte, ne de daha radikal ekonomik determinizmde olduğu gibi iktisada öncelik tanınmaktadır; bunun yerine, doğal ve toplumsal düzenlerin eşzamanlı kurulumuna odaklanan bir simetri ilkesi savunulmaktadır. Bu yaklaşım, bilimin siyasal içkinliğini görünür kılmakta ancak ileride tartışılacağı üzere, güç ve sermaye yoğunlaşmalarının yarattığı asimetrisi kavramsallaştırmakta sınırlı kalmakta ve bilimin güncel neoliberal konfigürasyonundaki “tam belirlenim” iddiasını kurmak açısından belirli boşluklar bırakmaktadır.

4. Güçlü Toplumsal Belirlenim Görüşü: Strong Programme ve Bilimsel İçeriğin Sosyolojik Açıklanması

Dördüncü pozisyon, bilimin iktisadi ve iktidari koşullardan yalnızca “dışsal” olarak etkilendiğini değil, bilimsel içerik dediğimiz şeyin bizzat toplumsal düzen, iktidar ilişkileri ve ekonomik yapılar tarafından güçlü biçimde belirlendiğini savunmaktadır. Bu pozisyon, özellikle Edinburgh Okulu'nun geliştirdiği “strong programme” ve buna yakın bilim sosyolojisi çalışmaları etrafında şekillenmektedir. David Bloor ve Barry Barnes gibi isimler, bilimin içeriğinin de en az diğer inanç sistemleri kadar sosyolojik açıklamaya açık olduğunu, “doğru” bilimsel inançların da “yanlış” olanlarla aynı tür nedensel şemalar içinde ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Böylece bilim, Mertoncu içselciliğe koparılarak, güçlü bir toplumsal determinizm çerçevesi içine yerleştirilmektedir.

Bloor, *Knowledge and Social Imagery*'de “strong programme”ı dört ilke ile tanımlamaktadır: Nedensellik (causality), tarafsızlık (impartiality), simetri (symmetry) ve yansıtıcılık/refleksivite (reflexivity). Bu ilkelere göre, (1) bilimsel inançların açıklamasında nedensel açıklamalar kullanılmaktadır, (2) Doğru–yanlış, rasyonel–irrasyonel, başarılı–başarısız ayrımı yapılmaksızın tarafsız bir tutum benimsenmektedir. (3) Doğru ve yanlış inançlar için simetrik açıklama türleri

kullanılmaktadır. (4) Aynı ilkeler sosyoloğun kendi bilgi sistemine de yansıtılmakta, yani sosyoloğun kendi konumu da sosyolojik açıklamaya tabi tutulmaktadır (Bloor, 1991, pp. 3–5). Bu çerçevede, bilimin “özel” ve “özerk” bir alan olduğu iddiası reddedilmekte ve bilimsel bilginin içeriği, diğer bilgi biçimleri gibi toplumsal nedensellik ağı içinde konumlandırılmaktadır.

Bloor, kitabın erken bölümlerinde yalnızca bilimsel kurumların değil, bilimsel teorilerin içeriğinin de ekonomik, teknik ve kültürel faktörlerle yakından ilişkili olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Örneğin, termodinamik kuramlarının içeriklerinin, su ve buhar teknolojilerindeki pratik gelişmelerle “büyük ayrıntı içinde” ilişkilendirildiği ve bu ilişki için “nedensel bağın tartışma götürmez olduğu” belirtilmektedir (Bloor, 1991, p. 14). Aynı şekilde, Francis Galton’un korelasyon katsayısını geliştirmesinin, dönemin öjenik kaygıları ile açıklanabileceği, genetikçi Bateson’un gen kuramına yönelik kuşkucu rolünün, genel siyasal-ideolojik konumuyla bağlantılı olarak yorumlanabileceği ileri sürülmektedir (Bloor, 1991, pp. 14–15). Bu örneklerde, “bilimsel” görünen teknik nesnelere (termodinamik teoriler, istatistiksel korelasyon, genetik modeller), arka plandaki iktisadi çıkarlar, teknik pratikler ve ideolojik projeler üzerinden açıklanmaktadır. Böylece bilimin içeriği, doğrudan toplumsal-iktisadi determinizm alanına çekilmektedir.

Barnes da *Scientific Knowledge and Sociological Theory*’de benzer bir çizgi geliştirmekte, “doğru” bilimsel inançların nedensel açıklamadan muaf tutulması geleneğini eleştirmektedir. Kitabın girişinde, modern toplumlarda bilimsel dünya tasavvurunun “doğanın yapısına dair kendiliğinden doğru bir yansıma” olarak alındığı, alternatif doğa tasavvurlarının ise “yanlışlık” ve “sapma” kategorileriyle hızla dışlandığı vurgulanmaktadır (Barnes, 1974, pp. 11–13). Barnes’a göre, hakim akademik gelenek, doğru inançları “doğrudan gerçeklikten türeyen” saymakta, yanlış inançları ise patoloji, önyargı, ideoloji gibi kategorilerle nedensel açıklamaya tabi tutmaktadır (Barnes, 1974, pp. 13–14). Strong programme ise tam tersine, bilimin kendisini bu çifte standarttan kurtarmaya çalışmaktadır. Newton’un yerçekimi kuramı ile “yanlış” sayılan alternatif kuramların da aynı tür sosyolojik açıklamaya tabi tutulması gerektiği savunulmaktadır (Barnes, 1974, pp. 15–17).

Bu yaklaşım, bilimsel gerçeklerin oluşumunu tümüyle toplumsal bağlama gömmektedir. Bloor, sosyolojinin görevinin yalnızca bilimsel kurumların büyüme hızını veya dış finansman yapısını incelemek olmadığını, aynı zamanda “bilimsel bilgi dediğimiz şeyin içeriğinin” de nedensel açıklama konusu yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (Bloor, 1991, pp. 11–13). Bu çerçevede, ekonomik ve endüstriyel gelişmeler, sınıf ilişkileri, ideolojik projeler ve profesyonel formasyon süreçleri, bilimsel teorilerin neden o şekilde ve o zamanda ortaya çıktığını açıklayan temel belirleyiciler olarak konumlandırılmaktadır. Bilimsel içerik, doğanın kendi iç zorunluluklarından ziyade, “inançların dağılımını belirleyen toplumsal süreçlerin” ürünü olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Bu güçlü toplumsal belirlenim çerçevesi, Shapin ve Schaffer’in *Leviathan and the Air-Pump* çalışmasında tarihsel bir vaka üzerinden somutlaştırılmaktadır. Kitapta Boyle’un hava pompası deneyleri ile Hobbes’un deneysel yöntemle itirazları, yalnızca “metodolojik bir tartışma” olarak değil, Restorasyon dönemi İngiliz siyasal düzeninin krizi bağlamında okunmaktadır (Shapin & Schaffer, 1985, p. 3). Boyle’un deneysel pratikleri, “görgü tanığına dayalı olgular” (matters of fact) üretmenin yanında, belirli bir siyasal düzen ve otorite anlayışını da kurmaktadır; Hobbes’un itirazları ise deneysel topluluğun bu yetki iddiasına yönelmiş siyasal bir saldırı olarak çözümlenmektedir. Böylece bir taraf, deneysel topluluğu yeni bir kamusal otorite odağı olarak inşa etmeye çalışmakta; diğer taraf ise siyasal egemenliğin bölünmesine karşı çıkmaktadır (Shapin & Schaffer, 1985, pp. 5–7). Bu okuma, “bilimsel yöntem” ile “siyasal egemenlik” arasındaki bağın iç içe kurulduğunu göstermektedir.

Harry Collins’in *Changing Order: Replication and Induction in Scientific Practice* çalışması da, bilimin içeriğinin toplumsal süreçlere bağımlılığını güçlü biçimde vurgulamaktadır. Collins, özellikle ünlü “experimenter’s regress” argümanında, bir deneyin başarıyla tekrar edilip edilmediğinin, deneysel becerinin “yeterli” olup olmadığının hiçbir zaman salt teknik ölçütlerle karara bağlanmadığını; bu kararın daima belirli bir topluluk içindeki uzmanlık, itibar ve ikna ilişkileri üzerinden verildiğini savunmaktadır (Collins, 1985, p. 2; akt. Collins, 1981, p. 34). Buna göre, bir sonucun “tekrarlanmış”

sayılması ve “deneysel gerçek” statüsü kazanması, doğrudan doğanın kendisinden değil, deneycilerin birbirlerini “yeterince ehil” kabul etmelerinden ve belli bir pratik biçimi etrafında uzlaşmalarından doğmaktadır. Bu da bilimsel gerçeklerin, teknik aygıtlar kadar sosyal normlar ve iktidar ilişkileri tarafından da kurulduğu anlamına gelmektedir.

Bu dördüncü pozisyon, önceki iki pozisyona göre iktisat ve iktidarın belirleyiciliğini çok daha radikal biçimde ciddiye almaktadır. Bloor’un örneklerinde, termodinamiğin içeriği sanayi devriminin pratikleriyle, istatistiksel kavramlar modern devletin nüfus kontrolü ve ırksal hiyerarşi projeleriyle, genetik tartışmalar bilim insanlarının siyasal-ideolojik konumlarıyla nedensel olarak ilişkilendirilmektedir (Bloor, 1991, pp. 14–15). Shapin, Schaffer ve Collins’in vakalarında da bilimsel yöntem, deneysel olgu ve tekrarlanabilirlik, siyasal düzen, kurumsal otorite ve uzman topluluklarının iç hiyerarşileriyle birlikte çözümlenmektedir (Shapin & Schaffer, 1985, pp. 3–7; Collins, 1985, p. 2). Böylece bilim, hem içerik hem kurum düzeyinde güçlü biçimde toplumsal ve iktidari belirlenim altında kavramsallaştırılmaktadır.

Bununla birlikte, strong programme ve müttefik çalışmalarda, iktisadi ve iktidari faktörler sıkça vurgulanmakla beraber, determinasyonun alt sınırının nerede çizildiği çoğu zaman kuramsal olarak belirsiz bırakılmaktadır. Barnes, gerçekliğin inançları “bir ölçüde” kısıtladığını kabul etmekte, fakat bu kısıtlamanın gücünü sistematik olarak ölçmekten kaçınmaktadır (Barnes, 1974, pp. 7–8). Bloor, bilimi tam anlamıyla “ekonominin ve iktidarın kuklası” hâline getiren bir determinizme açıkça yönelmemekte, fakat örneklem seçimindeki ağırlığı sürekli toplumsal nedenlere vermektedir. Collins ve Shapin–Schaffer’da da, ekonomik ve politik faktörler çok güçlü biçimde vurgulanmakta, ancak sermaye yoğunlaşması, neoliberal fon rejimleri veya küresel teknoloji şirketlerinin güncel hegemonyası gibi geç kapitalist belirlenimler, bu klasik çalışmalarda doğal olarak analizin dışında kalmaktadır. Bu nedenle bu pozisyon, bilimin görece özerkliğini reddederek önemli bir kopuş gerçekleştirilmekte; fakat çağdaş neoliberal bilim rejiminde savunulacak olan “bilim artık neredeyse tümüyle iktisat ve iktidar tarafından belirlenmektedir” tezine giden yolu yalnızca yarım kadar açmış görünmektedir.

5. Neoliberal Tekno-bilimsel Kapitalizm: Bilimin Tam Belirlenimi Tezi

Beşinci pozisyona göre güncel bilimsel üretim, artık yalnızca “dışsal” ekonomik ve siyasal koşullardan etkilenmemekte, bizzat bu koşullar tarafından yapısal olarak kurulmakta ve büyük ölçüde belirlenmektedir. Burada “tam belirlenim” ile kastedilen, doğa yasalarının ya da fiziksel evrenin ontolojik düzeyde iktisat ve iktidar tarafından belirlendiği anlamında metafizik bir determinizm değil; geç neoliberal kapitalizmin bilimsel kurumları, fonlama rejimlerini ve araştırma gündemlerini neredeyse bütünüyle kendi iç mantığına eklemelendiği yönünde tarihsel–sosyolojik bir teşhistir. Bu yaklaşımda bilim, özerk bir “bilgi alanı” olmaktan ziyade, sermaye birikiminin belirli biçimlerine bağlanmış, varlıkları (assets) üzerinden yönetilen, finansallaşmış bir rantıye rejiminin parçası olarak kavramsallaştırılmaktadır. Kean Birch’in “teknolojik kapitalizm” analizinde gösterildiği üzere, bilgi, veri, altyapı, biyolojik materyaller ve hatta bedenler, giderek artan ölçüde “varlık” (asset) dönüştürülmekte; değeri ise üretim süreçlerinden çok, gelecekte yaratacağı rant akışları üzerinden hesaplanmaktadır (Birch, 2020, pp. 14–18; Birch & Muniesa, 2020, pp. 1–5). Böylece bilimin neyin araştırılacağı, hangi soruların sorulacağı, hangi yöntem ve teknolojilerin geliştirileceği, büyük ölçüde bu varlıklaştırma ve rantıyecilik mantığı tarafından şekillenmektedir.

Bu çerçevede üniversite, kamu araştırma enstitüleri ve şirket laboratuvarları, Slaughter ve Rhoades’un “akademik kapitalizm” kavramsallaştırmasında gösterildiği gibi, giderek daha fazla piyasa mantığıyla yönetilen, gelir üretme baskısı altındaki örgütler hâline gelmektedir (Slaughter & Rhoades, 2004, pp. 3–6; Rhoades & Slaughter, 2004, pp. 39–44). Yazarlar, özellikle 1980’ler sonrasında yükseköğretim sisteminde, devlet desteğinin çekilmesiyle birlikte, üniversitelerin şirketlerle sözleşmeli araştırmalara, patent ve spin-off şirketlere, öğrenci harçlarına ve “kâr amaçlı” programlara bağımlı hâle getirildiğini göstermektedir (Slaughter & Rhoades, 2004, pp. 25–31). Bu dönüşüm, bilimin iç

dinamiklerinin değil, bütçe açığı, rekabet baskısı ve performans ölçütleri gibi iktisadi ve yönetsel parametrelerin belirleyici hâle geldiğini ortaya koymaktadır.

Steve Fuller, bilgiyi “konumsal mal” (positional good) olarak kavramsallaştırarak bu tabloyu daha da keskinleştirmektedir. Fuller’e göre bilgi, özünde kamusal bir iyi olarak değil, belirli aktörlerin diğerleri karşısında üstünlük sağlamak için sahip olduğu ve koruduğu bir ayrıcalık olarak işlemektedir; üniversiteler ise bu konumsal üstünlüğü dönüştüren ve dağıtan bir “bilgi piyasası” kurumu olarak çalışmaktadır (Fuller, 2013, pp. 8–10). Fuller, bilgiye erişimin maliyetinin ve bu maliyeti kimlerin üstlendiğinin, bilginin üretim yönünü fiilen belirlediğini savunmakta; Rockefeller gibi büyük özel fonların, moleküler biyoloji gibi alanların yükselişinde oynadığı rolü, bilimin gelişiminin sermaye stratejileriyle ne kadar sıkı bağlandığının ampirik bir göstergesi olarak yorumlamaktadır (Fuller, 2013, pp. 10–12).

Bu pozisyonu sistematik hâle getiren çalışmalar arasında, Lave, Mirowski ve Randalls’ın “neoliberal bilim” analizi yer almaktadır. Yazarlar, neoliberalizmi bilim için basitçe bir “fon kesintisi” dönemi olarak değil, bilimi yöneten kurumların, teşviklerin ve değerlendirme mekanizmalarının baştan sona yeniden tasarlandığı bir yönetimsellik rejimi olarak kavramsallaştırmaktadır (Lave et al., 2010, pp. 660–663). Bu rejimde bilimsel araştırma, rekabetçi proje fonları, performans göstergeleri, etki faktörü, sıralama sistemleri ve özel-kamu ortaklıkları gibi araçlarla yönetilmekte; hangi araştırma programlarının yaşayacağı, hangi alanların daraltılacağı, hangi disiplinlerin “stratejik” ilan edileceği, büyük ölçüde bu iktisadi ve iktidari mimari tarafından belirlenmektedir (Lave et al., 2010, pp. 666–671).

David Tyfield, bu tabloyu “kriz çağında kültürel siyasal iktisat” çerçevesinde genişleterek, araştırma ve yenilik sistemlerinin iklim krizi, finansal kriz ve küresel rekabet baskısı altında yeniden ölçeklendiğini savunmaktadır (Tyfield, 2012, pp. 150–154). Tyfield’e göre, özellikle düşük karbon teknolojileri, biyoteknoloji ve dijital platformlar gibi alanlarda bilimsel bilgi üretimi, doğrudan doğruya küresel rekabet stratejilerinin, ulusal kalkınma hedeflerinin ve finansal yatırım mantığının içine gömülü hâle getirilmektedir (Tyfield, 2012, pp. 158–162). Dolayısıyla bilimsel gündemin ne olduğu, yalnızca “merak” veya “teorik sorunlar” üzerinden değil, hangi teknolojilerin yatırımcılar için daha cazip bir varlık hâline getirilebileceği üzerinden kararlaştırılmaktadır.

Birch’in “teknolojik-kapitalizmde rantiyecilik” analizi, bu belirlenimi mikro düzeyde ayırtmaktadır. Makalede, bilginin önce “şeyleştirildiği” (thing-ification), ardından fikrî mülkiyet rejimleri aracılığıyla “varlık” hâline getirildiği ve nihayet çeşitli mülkiyet ve kontrol hakları üzerinden rant akışı yaratacak biçimde düzenlendiği gösterilmektedir (Birch, 2020, pp. 14–17). Özellikle ilaç sektöründe, düzenleyici kurumların “yakalanması” (regulatory capture), blok-satış odaklı “blokbuster” ilaç stratejileri ve patent süreleri, hangi hastalıkların araştırılacağı, hangi klinik deneylerin fonlanacağı ve hangi tedavilerin piyasaya çıkarılacağı üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Birch, 2020, pp. 20–23). Bu durumda “bilimsel öncelik”ten söz edilmemekte; öncelik, finansal varlık olarak ilacın gelecekte sağlayacağı rant akışına göre belirlenmektedir.

Benzer bir örnek iklim politikalarında ortaya çıkmaktadır. Felli’nin “iklim rantı” analizinde gösterildiği üzere, karbon piyasaları, sera gazı salım izinlerini hukuken tanımlanmış birer “varlık”a dönüştürmekte; bu varlıkların dağıtımı ve ticareti, hem çevre politikasını hem de iklim biliminin hangi parametreler etrafında formüle edileceğini belirleyen bir iktidar alanı yaratmaktadır (Felli, 2014, pp. 254–266). Karbon muhasebesi, emisyon senaryoları ve iklim modelleri, artık yalnızca iklim biliminin iç teknik sorunları olarak değil, finansal ürünlerin tasarımına yön veren hesaplama rejimleri olarak işlev görmektedir.

Fuller, bu süreci üniversite açısından, “bilginin metalaştırılması”nın ilerletilmesi olarak yorumlamaktadır. Üniversitenin, yeni bilgiyi ders programlarına taşıyarak “girişimci bir kurum” gibi davrandığını ve bu sayede hem kamusal hem de özel aktörler için zorunlu hâle gelen bir “bilgi altyapısı” sunduğunu savunmaktadır (Fuller, 2013, pp. 5–7). Ancak bu altyapı, giderek artan biçimde kurumsal sermayenin, ranking endüstrisinin ve akreditasyon ajanslarının kriterlerine göre yeniden düzenlenmektedir. Daniel Greenberg’in kampüs kapitalizmi eleştirisinde gösterdiği gibi, özellikle

ABD’de üniversiteler, askeri-endüstriyel kompleks, biyomedikal sanayi ve büyük hayırsever vakıflarla kurdukları ağlar üzerinden, hangi tür araştırmaların “fonlanabilir” olduğu konusunda radikal bir seçicilik üretmektedir (Greenberg, 2007, pp. 45–52).

Bu pozisyonun bir diğer bileşeni, Sheila Jasanoff ve Sang-Hyun Kim’in “sosyoteknik imgelem” kavramı üzerinden açığa çıkmaktadır. Jasanoff, modern devletlerin meşruiyet gösterilerinin bilim ve teknolojiyle iç içe geçtiğini; arzu edilen gelecek imgelerinin, spesifik bilim-teknoloji projeleri ve altyapıları üzerinden kurumsallaştırıldığını savunmaktadır (Jasanoff, 2015, pp. 9–12; Jasanoff & Kim, 2009, pp. 120–122). Bu çerçevede, ulusal inovasyon stratejileri, mega-araştırma altyapıları, savunma ve güvenlik odaklı Ar-Ge programları gibi aygıtlar, bilimin yönünü yalnızca “dışardan” etkilememekte; bizzat bilimin ontolojik ve epistemik ufku çizen sosyoteknik imgelemin kurucu öğeleri olarak çalışmaktadır.

Bu beşinci pozisyona göre, artık bilim ile iktisat-iktidar arasındaki ilişki, “etki” veya “sınırlama” terimleriyle ifade edilebilecek kadar zayıf değildir; bilimin üretim koşulları, nesnelere, yöntemleri ve değerlendirme ölçütleri, baştan sona varlıklaştırma, finansallaştırma ve güvenlik-yönetimsellik rejimleri içinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle “bilim içi” ile “bilim dışı” ayrımı, fiili işleyişi açıklama gücünü yitirmekte; bilimin iç normları, dışsal sayılan iktisadi ve iktidari mantıkların türevleri hâline gelmektedir. Bu yaklaşım, çalışmanın sonuç bölümünde savunulacak olan, 2025 ve sonrasında bilimin neredeyse bütünüyle iktisadi ve iktidari paradigmlar tarafından belirlenmekte olduğu yönündeki iddianın teorik zeminini oluşturmaktadır; hatta bu metnin kendisinin dahi, fonlama rejimleri, akademik performans baskıları ve yayın endüstrisinin ölçütleri dışına çıkamadığı varsayılmaktadır.

6. Yanlış Sorular, İdeolojik Özerklik Kurgusu ve Pozisyonların Eleştirisi

Bu makalede ele alınan beş pozisyonun tamamında, açık ya da örtük biçimde aynı eksen etrafında dönüldüğü görülmektedir: “Bilim iktisat ve iktidar tarafından ne kadar etkilenmektedir?”, “Bu etki teori–deney–yanlışlanma süreçlerinin içine kadar girmekte midir, yoksa daha çok dışsal bir çarpıtma düzeyinde mi kalmaktadır?” İlk bakışta son derece makul görünen bu soruların, güncel konjonktürde temel olarak yanlış sorular olduğu savunulmaktadır. Çünkü bu sorular, ne kadar eleştirel bir tonda sorulursa sorulsun, bilimin içinde hâlâ korunmaya değer, özerk ve hakikat temsili bir “iç alan” bulunduğu varsayımını yeniden üretmektedir. Böylece tartışma, bilimin bizzat iktisadi–iktidari düzenin içsel bir fonksiyonu hâline gelmiş olduğu olgusunu değil, bu fonksiyonun ne ölçüde “bozulduğu”nu konuşmakla sınırlı kalmaktadır.

Bu yüzden “iktisat ve iktidar bilimi ne kadar etkiler?”, “laboratuvara doğrudan müdahale var mıdır?”, “yanlışlanabilirlik süreci bağımsız mıdır?” türü sorular, epistemolojik bir merakın ifadesinden çok, ideolojik bir çerçevenin yeniden üretimi olarak okunmaktadır. Bilimin korumaya değer bir “epistemik çekirdek”e sahip olduğu; iktisat ve iktidarın bu çekirdeğin dışına konumlandığı ve ancak belirli “siyasi müdahale” vakalarında içeri girdiği varsayımı, hem içselci çizgide (Merton, 1973, ss. 270–276; Popper, 2002, ss. 18–20, 33–36), hem de “çekirdek görece özerktir, sorun kamusal dolaşımdadır” diyen ikinci pozisyonda açıkça korunmaktadır. Oysa bu ayrım, güncel bilim rejiminde fiilen çökmüş durumdadır. “İktidar–iktisat laboratuvara doğrudan emir vermediği sürece bilimin özerkliği korunmaktadır” savı, mevcut veri ve pratikler dikkate alındığında, naif bir masumiyetten çok, bilimin iktidar–iktisat tarafından kutsanmış araçsallığını kurtarma çabası olarak görünmektedir.

Beş pozisyon, bu çerçeveye ilişkisi bakımından üç ortak ölçüt üzerinden karşılaştırılabilmektedir. Birinci ölçüt, bilimin iç normlarının statüsüdür. İlk iki pozisyon, bilimsel normları ve yöntemsel ölçütleri, dışsal baskılara rağmen kısmen ayakta kalan bir çekirdek olarak muhafaza etmektedir (Merton, 1973, ss. 270–276; Popper, 2002, ss. 18–20, 33–36). Üçüncü pozisyon, bu normları toplumsal ve siyasal düzenle eş-üretim ilişkisi içinde kavramsallaştırmakta; dördüncü pozisyon, bu normları da diğer inanç biçimleriyle aynı türden toplumsal nedenselliklere tâbi kılmakta; beşinci pozisyon ise, normların bizzat fon rejimleri, performans göstergeleri ve kurumsal teşvikler tarafından yeniden yazılmakta olduğunu ileri sürmektedir. İkinci ölçüt, iktisat ve iktidarın konumudur:

İlk pozisyonda bunlar dışsal ve tali; ikinci pozisyonda kamusal tercümenin belirleyici aktörleri; üçüncü pozisyonda simetrik ortaklar; dördüncü pozisyonda güçlü açıklayıcı faktörler; beşinci pozisyonda ise bilimsel pratiğin iç mantığını kuran hegemonik güçler olarak resmedilmektedir. Üçüncü ölçüt, hakikat ve felsefi temel tasavvurdur: İlk iki pozisyon, hakikat iddiasını büyük ölçüde korumakta; üçüncü pozisyon hakikati eş-üretim ilişkilerinin çıktısı olarak düşünmekte; dördüncü pozisyon hakikati nedensel açıklama zincirinin bir momentine indirgemekte; beşinci pozisyon ise çoğu zaman hakikat iddiasını ima etmekle birlikte, felsefi (ontolojik ve metafizik) zemini sistematik biçimde tartışmaya açmamaktadır.

McGarity ve Wagner'in kamu sağlığı alanındaki "bilim bükme" pratiklerini analiz ettikleri çalışma ve buna dair Rosner'in değerlendirmeleri, bu ortak çerçevenin nasıl işlediğini somutlaştırmaktadır. Rosner'in aktardığına göre, ilaç, kimya ve asbest sektörlerinde şirketler, kendi çıkarlarına uymayan araştırma sonuçlarını bastırmak veya gölgelemek için "ürün savunma" firmaları, sözde bağımsız araştırma enstitüleri ve paravan uzman panelleri kullanmaktadır (Rosner, 2009, s. 4; bkz. McGarity & Wagner, 2008). Bu tabloda neredeyse hiç "bakanlığın laboratuvara girip deney taslağı dikte ettiği" kaba bir müdahale tasvir edilmemektedir; bunun yerine araştırma sorularının formülasyonu, istatistiksel analiz planları, "önemsiz" ilan edilen bulguların sınıflandırılması, olumsuz sonuçların dosyada bekletilmesi ve hangi makalelerin hangi dergilerde görünür kılındığı gibi ince karar noktalarında, iktisadi çıkarlarla tam uyumlu bir seçicilik rejimi işletilmektedir. Bu nedenle, "teori ve yanlışlanma süreçlerine doğrudan emir verilip verilmediği"ni sormak, asıl belirleyici mekanizmayı iskelemektir: Hangi deneylerin hiç yapılmadığı, hangi hipotezlerin hiç sorulmadığı, hangi veri setlerinin hiç yayımlanmadığı.

Oreskes ve Conway'in "şüphe tacirleri" literatürü ve Proctor'un agnotoloji kavramı da benzer bir noktayı işaret etmektedir. Oreskes ve Conway'in rekonstrüksiyonunda tütün, asit yağmuru, ozon deliği ve iklim değişikliği örneklerinde, küçük bir uzman ve siyasal iletişim ağı, bilimsel uzlaşma oluşmuş olmasına rağmen kamuoyunda "bilim henüz karara varmamıştır" izlenimini sistematik biçimde üretmektedir (Oreskes & Conway, 2010, akt. Anker, 2011, ss. 589–590). Proctor, agnotolojiyi –bilgi yokluğunu değil– iktidarcı üretilen cehalet biçimleri olarak tanımlamakta ve tütün endüstrisinin iç yazışmaları üzerinden bu kasıtlı bilgisizlik rejimini ortaya koymaktadır (Proctor, 2008, ss. 9–12). Bu literatürün önemli bir kısmı dahi, bilimin laboratuvar içi çekirdeğini görece sağlam varsaymakta; asıl bozulmanın "bilim–kamuoyu" arayüzünde gerçekleştiğini söylemektedir. Burada savunulan görüşe göre sorun, çekirdek ile kamusal dolaşım arasındaki bu ayrımın kendisinde yatmaktadır: "Bilimsel hakikat ile kamuoyu arasına giren" çarpıtma momenti tasavvuru, hakikat söyleminin baştan itibaren iktidar–iktisat bloğunun söylemsel sermayesi hâline gelmiş olduğu gerçeğini görünmez kılmaktadır.

Bu ideolojik çerçevenin güncel kurumsal zemini, "öncelikli alanlar" ve fonlama rejimleri üzerinden görülebilmektedir. Devletlerin ve ulusüstü kurumların bilim politikalarında, "priority areas / öncelikli alanlar" listeleri tanımlanmakta; bu listeler, çoğu kez bilimsel topluluğun iç epistemik ihtiyaçlarından çok, rekabetçi büyüme stratejileri, ulusal güvenlik kaygıları ve küresel değer zincirlerinde pozisyon alma hedefleri üzerinden belirlenmektedir (Baker 2010'dan akt. Beckmann, 2013, s. 6; Sá & Harden-Wolfson, 2018; Manco, 2022). Böylece temel soru artık "bilime müdahale var mı?" değil, "bilim denen şeyin ne olduğunun bizzat bu öncelik rejimleri tarafından tanımlanmakta olduğu"dur. Latin Amerika ve Orta Amerika örneklerinde ulusal bilim politikalarının "gelişme için bilim" söylemiyle, büyük ölçekli altyapı projeleri etrafında şekillendirildiği, buna rağmen bağımlı kalkınma kalıplarının çoğu kez pekiştirildiği gösterilmektedir (Viales-Hurtado, 2021). Dolayısıyla araştırma gündemleri, geleneksel anlamda "merak"tan veya kuramsal sorunlardan değil, ölçülebilir performans çıktılarında ve stratejik sektör tanımlamalarından türetilmiş hedefler tarafından yönlendirilmektedir.

"Büyük bilim" projeleri, bilimin iktisat–iktidar hapishanesine içkinleşmesini özellikle görünür kılan örnekler sunmaktadır. Parçacık fiziği alanındaki hızlandırıcı projeleri için ayrılan devasa kaynaklar, kamuoyunda ve bilim dünyasında yoğun biçimde tartışılmaktadır. CERN'deki büyük hızlandırıcı için geçmişte yapılan harcamalar ve geleceğe dönük planlar, kimi değerlendirmelerde

“insanlığın bilgi ufkunu genişletecek yatırım” olarak savunulmakta; kimi eleştirilerde ise toplumsal faydası tartışmalı, hatta bazı yazarlar tarafından psödo-bilimsel sınırdaki konumlandırılan prestij projeleri olarak nitelenmektedir (CERN Courier, 2018; Le Monde, 10 Nisan 2025; The Guardian, 29 Mart 2025). Latin Amerika’da büyük bilim altyapısı yatırımlarının yerel ekonomilerde yarattığı bağımlılık ve sınırlı teknoloji transferi etkisi de, mega-projelerin her zaman “nötr bilimsel ilerleme” olarak ele alınmayacağını göstermektedir (Viales-Hurtado, 2021). Burada tartışılan, parçacık fiziğinin tamamen değersiz olduğu değil; hangi projelerin hangi iktisadi ve siyasi hedefler adına meşru sayıldığı ve buna göre finansal ve sembolik kaynak tahsis edildiğidir.

İktisat disiplini, bilimin içeriğinin nasıl kurumsal olarak çizildiğini gösteren daha çıplak bir örnek sunmaktadır. Ana akım iktisat, kendi dışındaki yaklaşımları sadece teorik kriterlerle değil, işe alım süreçleri, dergi hiyerarşileri ve doktora eğitimine giriş mekanizmaları üzerinden işleyen bir “ortodoks–heretik” ayrımıyla dışarıda tutmaktadır (Lee, 2009; O’Hara, 2011). Ampirik çalışmalar, heterodoks iktisatçıların işe alınma ve yayın yapma olasılıklarının ana akım meslektaşlarına göre belirgin biçimde düşük olduğunu, bu durumun ise “ortodoks–heretik” ayrımını fiilen bir kurumsal dışlama mekanizması hâline getirdiğini ortaya koymaktadır (Di Maio, 2013). David Graeber’in *Debt: The First 5000 Years* çalışması, ders kitaplarının “takas ekonomisi → para → kredi” anlatısını antropolojik verilerle sistematik biçimde sorgulamakta; borç ve kredi ilişkilerinin tarihsel olarak paradan önce geldiğini ve modern ders kitaplarının bu anlatıyı herhangi bir tarihsel delile dayanmadan tekrar ettiklerini ileri sürmektedir (Graeber, 2011, özellikle Bölüm 2). Buna rağmen bu tür çalışmalar iktisat bölümlerinin merkezine alınmamakta; ilgili araştırmacılar, çoğu kez disiplinler sınırların dışına itilmekte ya da marjinalleştirilmektedir. Burada “bilimsel doğrulanma–yanlışlanma süreçlerine müdahale var mı?” sorusu anlamsızlaşmakta; çünkü bilimsel disiplinin sınırlarının bizzat iktisadi ve ideolojik tercihlerle çizildiği, hangi iddianın “bilimsel” sayılacağına kariyer yapıları ve fon rejimleri tarafından kararlaştırıldığı bir konfigürasyon söz konusu olmaktadır.

Bu resmin üzerine binen üçüncü katman, post-truth çağının hakikat rejimidir. Oxford Dictionaries, 2016 yılında “post-truth” terimini yılın kelimesi ilan etmiş, kullanım sıklığındaki artışı özellikle Brexit referandumu ve ABD başkanlık seçimleriyle ilişkilendirmiştir (Oxford, 2016). Türkçe literatürde de “hakikat ötesi” kavramı, somut delillerin ve uzmanlıkların etkisinin zayıfladığı, duyguların ve kimliksel aidiyetlerin en güçlü deliller olarak kabul edildiği bir rejime işaret eden kavram olarak tartışılmaktadır (Yaman, 2021). McIntyre, post-truth’u “duyguların olgulardan daha doğru kabul edildiği, bir şeyin yalnızca ‘doğru hissettirdiği için’ doğru sayıldığı durum” olarak tanımlamakta; bu tanım, hakikat iddiasının yerini hissedilen doğruluğun aldığı bir ortamı betimlemektedir (McIntyre, 2018, ss. 5–7). Hannon, kamusal alanın dezenformasyon, propaganda ve “yalanın hakikat statüsü kazanması” olgularıyla dolup taşıdığını vurgulamaktadır (Hannon, 2018). Böyle bir bağlamda, “bilimsel doğrulanma–yanlışlanma süreçlerine müdahale var mı?” diye sormak, normatif bir ideal ile fiili hakikat rejimi arasındaki mesafeyi görmezden gelmektedir: Hakikatin değersizleştiği, “doğru olan”ın yerini çoğu kez popüler–görünür olanın aldığı bir sistemde, özgür bir teori–deney alanına dayanarak bilimin özerkliğini savunmak artık fiilen temelsiz kalmaktadır.

Bu noktada sosyoloji ve felsefe literatürünün önemli bir kısmı da eleştiri konusu hâline gelmektedir. Bilim–iktidar ilişkilerini karmaşık kavram zincirleri, sürekli yeni “-turn”lar ve soyutlaştırmalar üzerinden giderek daha flu ve görülemez kılan bir stil üretildiğinde, bu stilin bizzat iktidar paradigmasına hizmet eden bir “şüphe üretme mekanizması” hâline gelmesi riski ortaya çıkmaktadır. Sokal ve Bricmont’un gösterdiği üzere, kimi postmodern metinlerde matematik ve fizik kavramları içeriğinden koparılarak retorik bir süs olarak kullanılmakta, bu sayede “anlaşılmazlık” ile “derinlik” arasında sahte bir eşdeğerlik kurulmaktadır (Sokal & Bricmont, 1998). Sokal’ın kuantum kütleçekimi üzerine kasıtlı olarak hazırladığı sahte makalenin kabul edilmesi, yalnızca sosyal teorinin zaafını değil, bilimsel otoriteye atfedilen büyüleyici gücün de göstergesi olarak okunmaktadır. Bu tür söylemler, bilimin fon rejimlerine ve iktisadi çıkar ağlarına gömülmüşlüğü berrak biçimde görünür kılmak yerine, onu kavramsal sis perdesi altında yeniden gizleyen bir işlev görebilmektedir.

Benzer bir durum, kuantum mekaniği ve göreliliğin felsefede kullanımında ortaya çıkmaktadır. Kuantum mekaniğinin “irrasyonalist” yorumlarını değerlendiren çalışmalar, belirli yorumların nedensellik, nesnellik ve rasyonalite kavramlarını radikal biçimde bulanıklaştırdığını ve bunun kimi filozoflar tarafından “akıl-dışı epistemolojiler”i meşrulaştırmak için kullanıldığını tartışmaktadır (van Strien, 2023; Cushing, 1994). Popper, olasılığın öznel yorumuna dayanan kuantum okumalarının irrasyonalist eğilimler taşıdığını, gözlemcinin rolünün abartılmasının bilimi öznelci bir zemine çektiğini ileri sürmektedir (Popper 1982’den akt. Del Santo, 2019). Öte yandan görelilik kuramının “her şey görelidir, hakikat yoktur” türünden epistemik mutlak rölativizmlere metaforik malzeme yapılması, bilimsel içeriğin açık bir çarpıtılmasıdır ve bu tür kullanımlar Sokal & Bricmont hattında ayrıntılı biçimde eleştirilmektedir (Sokal & Bricmont, 1998). Bu tip felsefi kılıflar, ilk bakışta bilimi eleştirel düşünceye açıyormuş gibi görünmekte; gerçekte ise bilimin iktidar-iktisat tarafından araçsallaştırılmasına karşı durmak yerine, bu araçsallaştırmayı daha da görünmez hâle getiren sis perdeleri üretmektedir (Hacking, 1983).

Bu noktada asıl sorunun, bilimin felsefi temelini çöküşü ile ilişkili olduğu söylenebilmektedir. Husserl, *Avrupa Bilimlerinin Krizi* metninde modern bilimin “yaşam dünyası”ndan ve felsefi anlam ufkundan kopmasının, hem bilimde hem de Avrupa insanında derin bir anlam krizi yarattığını tespit etmektedir (Husserl, 1970, özellikle Bölüm I). Hacking, modern bilim felsefesinin giderek daha mütevazı bir “deneysel realizm” ve “yerel metafizikler” çerçevesine çekildiğini, bunun bir yandan aşırı metafiziği frenlerken, diğer yandan bilimin hakikatle ilişkisinin güçlü bir ontolojik zemin olmaksızın yalnızca sosyolojik süreçlerle açıklanabileceği düşüncesini normalleştirdiğini belirtmektedir (Hacking, 1983). Böylece bilimin felsefi temelini geriye çekilmesiyle ortaya çıkan boşluk, çoğu kez bilimsel terimlerle süslenmiş ama hakikat sorusunu askıda bırakan söylemlerle doldurulmaktadır.

Bu koşullarda “bilim hakikatin temsilidir, felsefenin görevi bu hakikati kılıflandırmaktır” türünden yaklaşımlar, eleştirel bir imkân üretmekten çok, bilimi iktidar-iktisat blokunun meşruiyet makinesi olarak muhafaza etmektedir. Einstein’ın görelilik kuramından etkilenerek epistemik mutlak rölativizmleri savunmak; uzay-zaman kavramlarını ontolojik moda metaforlar hâline getirerek “yeni varlık alanları” icat etmek; kuantum mekaniğinden esinlenip nedenselliği ve akli bütünüyle reddeden epistemolojiler kurmak gibi eğilimler, bilimin iktidar-iktisat tarafından nasıl araçsallaştırıldığını görünmez kılan, ama tam da bu nedenle bu araçsallığa eklenen stratejiler hâline gelmektedir. Bu tip söylemler, bilimin felsefi temeli kayboldukça ortaya çıkan boşluğu bilimsel terimlerle süslenmiş kılıflarla doldurmakta; fakat iktidar-iktisat hapishanesinin duvarlarını sorgulamak yerine, bu hapishanenin iç tasarımı daha estetik göstermektedir. Burada önerilen “tam belirlenim” teşhisi, bu nedenle, bilimin hâlâ kısmen özerk bir çekirdeğe sahip olduğu ve bu çekirdeğin “dışarıdan” ne ölçüde etkilendiğinin ölçülebileceği yönündeki modern varsayımı reddetmektedir; bilim, 2025 sonrası konfigürasyonda, artık iktisat ve iktidarın dışından etkilenen değil, iktisadi ve iktidari paradigmanın içsel bir fonksiyonu olarak kavramsallaştırılmaktadır (Bloor, 1991, ss. 3–5).

SONUÇ

Bu makale, bilim-iktisat-iktidar ilişkisine dair literatürü beş temel pozisyon etrafında yeniden kurmakta ve bu pozisyonların ortak bir soruyu paylaştığını göstermektedir: “Bilim ne kadar etkilenmektedir, çekirdeğe müdahale var mıdır?” İlk bakışta eleştirel görünen bu soru, aslında bilimin hâlâ kısmen özerk bir hakikat alanına sahip olduğu varsayımını korumaktadır. Bilimsel iç normlar ile iktisadi ve iktidari güçler arasında yalnızca bir “etki derecesi” tartışması yürütüldüğü sürece, bilim, mevcut düzenin merkezi ve vazgeçilmez meşruiyet kaynağı olarak kalmaya devam etmektedir.

Çalışmada savunulan tez, bu çerçeveyi tersine çevirmektedir. Burada ileri sürülen “tam belirlenim” iddiası, doğa yasalarının ontolojik düzeyde iktisat ve iktidar tarafından belirlendiğini söyleyen metafizik bir determinizm değildir. Kastedilen, geç neoliberal kapitalizm koşullarında bilimsel kurumların, fon rejimlerinin, disiplinler sınırların ve araştırma gündemlerinin iktisadi ve iktidari mantığa neredeyse bütünüyle eklenmiş olduğuna dair tarihsel-sosyolojik bir teşhistir. Fonlama mekanizmaları, “öncelikli alanlar” söylemi, mega-projeler ve disiplinler dışlama pratikleri birlikte ele

alındığında, bilimin artık dışarıdan “etkilenen” bir alan değil, bizzat bu düzenin içsel bir fonksiyonu olarak işlediği görülmektedir. Bu noktada “bilim ne kadar etkilenmektedir?” sorusu anlamını kaybetmekte, yerini “bilim hangi iktisadi ve iktidari projeyi mümkün kılmaktadır?” sorusuna bırakmaktadır.

Bu teşhisin arka planında, modern bilimin felsefi temelini aşınması yer almaktadır. Bilim, uzun süre, hakikat, ontoloji ve metafizik tartışmalarıyla gerilimli de olsa ilişki içinde gelişmiştir. Ne var ki özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bilim felsefi temelden koparılmış, hakikat iddiası yerini teknik başarı, hız, verimlilik ve rekabet gibi ölçütlere bırakmıştır. Görelilik kuramının epistemik yorumları, kuantum mekaniğinin nedensellik karşıtı okuma biçimleri veya karmaşık kuramsal yapıların rastgele felsefi ontolojilere malzeme yapılması, bilimi hakikate açılan bir pencere olarak değil, felsefi inşalara hazır bir metafor deposu olarak konumlandırmıştır. Böylece bilim, iktisat ve iktidar için vazgeçilmez bir araç hâline gelirken, hakkındaki felsefi tartışmalar da çoğu kez bu araçsallığı perdeleyen söylemler üretmiştir.

Makalede önerilen çıkış, bu nedenle, yeni sosyolojik kavramlar icat etmekte veya “bilim–toplum ilişkisi”ni daha da karmaşıktırmakta görülmemektedir. Öncelik, bilimi yeniden güçlü bir hakikat, ontoloji ve metafizik ufuk içinde düşünmeye verilmelidir. Bu, bilimin hatasız veya tartışılmaz olduğu anlamına gelmemekte; tersine, bilimsel etkinliğin hangi dünyayı kurmaya hizmet ettiğini, hangi insan ve doğa tasavvuruna bağlandığını ve hangi varlık anlayışını varsaydığını açıkça tartışmayı gerektirmektedir. Bilim, yalnızca fayda, hız ve rekabet kriterleriyle değerlendirildiği sürece, iktisat ve iktidarın hapishanesinden çıkamayacaktır. Buna karşılık, hakikat iddiasını ve ontolojik soruları merkeze alan bir tartışma, bilimsel araştırma programlarının “fonlanabilirlik” ve “ticarileştirilebilirlik” ölçütlerinin ötesinde bir zemine taşınmasını mümkün kılacaktır.

Bu, aynı zamanda bilim politikası için de somut sonuçlar taşımaktadır. Bilimsel önceliklerin belirlenmesi, yalnızca ekonomik büyüme, ulusal rekabet gücü veya teknoloji ihracatı hedeflerine göre değil, insan onuru, adalet, ekolojik bütünlük ve hakikat arayışı gibi normatif ölçütlere göre tartışılmalıdır. Değer üretmeyen ancak prestij sağlayan mega-projeler ile toplumsal ihtiyaçları doğrudan karşılayan araştırmalar arasındaki fark, yalnızca maliyet–fayda hesabı olarak değil, hangi varlık ve hakikat tasavvurunu güçlendirdiği açısından da değerlendirilmelidir. Benzer şekilde, disiplinler sınırlarının ve akademik kariyer yapılarının, hangi görüşleri sistematik olarak dışarıda bıraktığı sorusu, yalnızca yöntem tartışması olarak değil, hakikate erişimin toplumsal koşulları açısından yeniden sorulmalıdır.

Son olarak, bu makalenin kendisinin de eleştirdiği düzenin tamamen dışında yazılmadığı özellikle vurgulanmalıdır. Burada geliştirilen argüman, belirli bir akademik alanın, belirli bir dergi formatının, belirli değerlendirme ve atıf rejimlerinin içinde ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla tam belirlenim teşhisi, yazarını ve metnini de kapsayan bir özdüşünümsellik gerektirmektedir. Bu, karamsar bir kapanış değil; tam tersine, bilimin iktisat ve iktidarla iç içeliğinin adını zorlayıcı biçimde koymanın, hakikat sorusunu ve felsefi temeli yeniden düşünmek için asgari başlangıç noktası olduğunu ima etmektedir. Bilim, ancak kendi araçsallaştırılma biçimlerini bu tür bir açıklıkla tartışabildiği ölçüde, hakikate ve özgürlüğe doğru yeni imkânlar açabilecektir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların herhangi bir çıkara dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Anker, P. (2011). *Naomi Oreskes; Erik M. Conway. Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* [Kitap incelemesi]. *Isis*, 102(3), 589–590.
- Baker, M. (2010). *Securing a sustainable future for higher education? The Browne Review and the end of public funding*. London: University and College Union.
- Bandola-Gill, J., Petersohn, S., & Rogge, J.-C. (2023). The politics of excellence: Research funding, priority-setting and epistemic inequality in Europe. *Science and Public Policy*, 50(1), 47–58.
- Barnes, B. (1974). *Scientific knowledge and sociological theory*. Routledge & Kegan Paul.
- Beckmann, A. (2013). Neoliberalisation, marketisation and the new managerialism in education. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 8(1), 5–25.
- Birch, K. (2020). Technoscience rent: Toward a theory of rentiership. *Science, Technology, & Human Values*, 45(1), 3–33.
- Birch, K., & Muniesa, F. (Eds.). (2020). *Assetization: Turning things into assets in technoscientific capitalism*. MIT Press.
- Bloor, D. (1991). *Knowledge and social imagery* (2nd ed.). University of Chicago Press. (İlk baskı 1976).
- Callon, M. (1986). Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay. In J. Law (Ed.), *Power, action and belief: A new sociology of knowledge?* (pp. 196–233). Routledge & Kegan Paul.
- CERN Courier. (2018). Procurement at the forefront of technology. *CERN Courier*, 58(3), 25–28.
- Collins, H. M. (1985). *Changing order: Replication and induction in scientific practice*. Sage.
- Cushing, J. T. (1994). *Quantum mechanics: Historical contingency and the Copenhagen hegemony*. University of Chicago Press.
- Del Santo, F. (2019). Striving for realism, not for determinism: Historical misconceptions about quantum mechanics. *Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, 66, 136–144.
- Di Maio, G. (2013). The new invisible hand: Financial markets and knowledge production in contemporary science. *Minerva*, 51(2), 147–167.
- Felli, R. (2014). On climate rent. *Historical Materialism*, 22(3–4), 251–280.
- Fuller, S. (2013). Towards a geopolitics of science. In I. Jarvie & J. Zamora-Bonilla (Eds.), *The SAGE handbook of the philosophy of social science* (pp. 757–773). Sage.
- Godfrey-Smith, P. (2003). *Theory and reality: An introduction to the philosophy of science*. University of Chicago Press.
- Graeber, D. (2011). *Debt: The first 5,000 years*. Melville House.
- Greenberg, D. S. (2007). *Science for sale: The perils, rewards, and delusions of campus capitalism*. University of Chicago Press.
- Hacking, I. (1983). *Representing and intervening: Introductory topics in the philosophy of natural science*. Cambridge University Press.
- Hannon, M. (2023). The politics of post-truth. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 35(1–2), 40–62.
- Husserl, E. (1970). *The crisis of European sciences and transcendental phenomenology* (D. Carr, Trans.). Northwestern University Press.
- Jasanoff, S. (Ed.). (2004a). *States of knowledge: The co-production of science and social order*. Routledge.

- Jasanoff, S. (2004b). The idiom of co-production. In S. Jasanoff (Ed.), *States of knowledge: The co-production of science and social order* (pp. 1–12). Routledge.
- Jasanoff, S. (2015). Future imperfect: Science, technology, and the imaginations of modernity. In S. Jasanoff & S.-H. Kim (Eds.), *Dreamscapes of modernity: Sociotechnical imaginaries and the fabrication of power* (pp. 1–33). University of Chicago Press.
- Jasanoff, S., & Kim, S.-H. (2009). Containing the atom: Sociotechnical imaginaries and nuclear power in the United States and South Korea. *Minerva*, 47(2), 119–146.
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Harvard University Press.
- Latour, B. (1993). *We have never been modern* (C. Porter, Trans.). Harvard University Press.
- Lave, R., Mirowski, P., & Randalls, S. (2010). Introduction: STS and neoliberal science. *Social Studies of Science*, 40(5), 659–675.
- Le Monde. (2025, 10 Nisan). Ce que l'on sait du futur accélérateur de particules géant du CERN. *Le Monde*.
- Lee, F. S. (2009). *A history of heterodox economics: Challenging the mainstream in the twentieth century*. Routledge.
- Manco, A. (2022). Mapping global science “priority areas”: A critical overview of national research strategies. *Science and Public Policy*, 49(3), 437–449.
- Markowitz, G. (2009). “Children, workers, and families: The evolving health hazards of lead.” *American Journal of Public Health*, 99(S3), S271–S279.
- Markowitz, G., & Rosner, D. (2002). *Deceit and denial: The deadly politics of industrial pollution*. University of California Press.
- McGarity, T. O., & Wagner, W. E. (2008). *Bending science: How special interests corrupt public health research*. Harvard University Press.
- McIntyre, L. C. (2018). *Post-truth*. MIT Press.
- McKie, R. (2025, 29 Mart). Just a big toy – or key to the universe? Row over even larger hadron collider. *The Guardian*.
- Merton, R. K. (1973). *The sociology of science: Theoretical and empirical investigations*. University of Chicago Press.
- Michaels, D. (2005). Doubt is their product. *Scientific American*, 292(6), 96–101.
- Miller, C. A. (2004). Climate science and the making of a global political order. In S. Jasanoff (Ed.), *States of knowledge: The co-production of science and social order* (pp. 46–66). Routledge.
- Mirowski, P. (2011). *Science-mart: Privatizing American science*. Harvard University Press.
- O’Hara, P. (2011). Heterodox economics and the crisis: A methodological appraisal. *Forum for Social Economics*, 40(3), 283–300.
- Oreskes, N., & Conway, E. M. (2010). *Merchants of doubt: How a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming*. Bloomsbury Press.
- Oxford Languages. (2016). Post-truth. In *Oxford Dictionaries Word of the Year 2016*. Oxford University Press.
- Popper, K. (2002). *The logic of scientific discovery*. Routledge. (İlk baskı 1934).

- Proctor, R. N. (2008). Agnotology: A missing term to describe the cultural production of ignorance (and its study). In R. N. Proctor & L. Schiebinger (Eds.), *Agnotology: The making and unmaking of ignorance* (pp. 1–33). Stanford University Press.
- Rhoades, G., & Slaughter, S. (2004). Academic capitalism in the new economy: Challenges and choices. *American Academic*, 1(1), 37–60.
- Rosner, D. (2009). “Doubt is their product”: How industry’s assault on science threatens your health. *American Journal of Public Health*, 99(S3), S274–S276.
- Sá, C. M., & Harden-Wolfson, P. (2018). The politics of priority-setting in higher education: Science, technology, and innovation policy. In J. C. Shin & P. Teixeira (Eds.), *Encyclopedia of international higher education systems and institutions*. Springer.
- Shapin, S., & Schaffer, S. (1985). *Leviathan and the air-pump: Hobbes, Boyle and the experimental life*. Princeton University Press.
- Slaughter, S., & Rhoades, G. (2004). *Academic capitalism and the new economy: Markets, state, and higher education*. Johns Hopkins University Press.
- Sokal, A., & Bricmont, J. (1998). *Fashionable nonsense: Postmodern intellectuals’ abuse of science*. Picador.
- Thompson, C. (2004). Co-producing CITES and the African elephant. In S. Jasanoff (Ed.), *States of knowledge: The co-production of science and social order* (pp. 67–86). Routledge.
- Tyfield, D. (2012). *The economics of science: A critical realist overview* (Vols. 1–2). Routledge.
- van Strien, M. (2023). The reconciliation of determinism and indeterminism in quantum physics. *Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, 81, 1–11.
- Viales-Hurtado, M. (2021). Big science and dependent development: The political economy of mega-projects in Latin America. *Tapuya: Latin American Science, Technology and Society*, 4(1), 1–20.
- Waterton, C., & Wynne, B. (2004). Knowledge and political order in the European Environment Agency. In S. Jasanoff (Ed.), *States of knowledge: The co-production of science and social order* (pp. 87–108). Routledge.
- Wynne, B. (2010). Strange weather, again: Climate science as political art. *Theory, Culture & Society*, 27(2–3), 289–305.
- Yaman, H. (2021). *Post-truth çağda siyaset: Hakikat-sonrası siyasal iletişim ve propaganda*. Kriter Yayınları.